

Zakaj so slovenski realisti (Masarykovci) leta 1907 vstopili v Jugoslovansko socialnodemokratsko stranko?

IRENA GANTAR GODINA

Spoznanje, da je "drobno delo med ljudstvom le ena od možnosti slovenskega izobraženca, da bi spreminjal razmere in miselnost na Slovenskem, je bilo tisti vzvod, ki je slovenske realiste usmeril med slovenske socialne demokrate oziroma v Jugoslovansko socialnodemokratsko stranko. O svojem vstopu v JSDS realisti javno niso govorili ali pisali. Ohranjeno pismo Antona Dermote Zofki Kvedrovi, z dne 7. 1. 1906, objavljeno v Loških razgledih,¹ priča, da je postal Dermota član stranke že pred letom 1906. Kvedrovi piše: "Med tiste 'mlade', ki se zbirajo okoli 'Našega lista', se ne mešam preveč; z njimi se sicer nisem razšel, vendar o kakšni izrecni kooperaciji z njimi ne morem govoriti. Tudi Lončar, Prepeluh in Schweiger ne. Smo se bolj oklenili 'Naših zapiskov', 'Rdečega praporja'. Jaz npr. sem se dal organizirati in plačujem strankarski davek..."² Uradno se je Dermota pokazal kot socialist leta 1907, ko je sprejel kandidaturo socialnodemokratskega poslanca.

O vstopu v JSDS in vzrokih so realisti spregovorili predvsem ob smrti Antona Dermote oziroma v spominski številki "Naših zapiskov".³ Leta 1910 je Josip Ferfolja v uvodu v "Masarykovo praktično filozofijo"⁴ poudaril, da politično sicer ni več Masarykov privrženec, "vendar smatram Masaryka za svojega učitelja...", ki je slovenske študente v Pragi seznanjal tudi s socializmom. Poudaril je, da se je "Masarykov realizem kril praktično s socializmom, le da ni priznaval njegove znanstvene podlage, Marxovega historičnega materializma, in da je svoje delovanje namenil bolj slojem, stoječim nad proletariatom". To naj bi bil eden od vzrokov, da so počasi "vsi realisti našli svojo pot v socializem, ali bolje rečeno, v socialistično stranko. Prišlo je to samo od sebe; vsak zase, brez kakega dogovora, kar naenkrat smo se videli v stranki in niti se nismo potem vprašali, kako in zakaj."⁵

Tudi Lončar je v svoji poslovilni besedi⁶ ugotovil, da je bila pot Dermote socialista edina poštena in v tedanjih razmerah edino sprejemljiva. O vstopu realistov v socialistično stranko pa je Lončar spregovoril v odgovoru Vinku Zupanu "Masaryk in Marx",⁷ ki je v zapisu "Dr. Anton Dermota - konvertit"⁸ izjemno kritično ovrednotil Dermotovo idejno pot. Zupan je tako Dermotu kot ostalim masarykovcem očital "nedoslednost", ker so kot Masarykovi "učenci" šli v socialno demokracijo in to predvsem zato, ker "stoji idealistična filozofija Masarykova v direktnem nasprotju z načeli in končnimi cilji socialne demokracije". Toda Dermoti je očital še drugo "nedoslednost".

¹ Branko Berčič, Prezrti jubilej dr. Antona Dermote (K 80-letnici njegovega rojstva), loški razgledi, Škofja Loka 1956, str. 183-203.

² Pisma Antona Dermote Zofki Kvedrovi z dne 7. 1. 1906, NUK, Ljubljana, objavljeno v B. Berčič, Prezrti jubilej...

³ Naši zapiski, letnik XI, 1914.

⁴ Josip Ferfolja, Masarykova praktična filozofija, Naši zapiski 1910, str. 7-15, 83-88, 110-113, 134-140.

⁵ Josip Ferfolja, Spomini na Antona Dermoto, Naši zapiski 1914.

⁶ Dragotin Lončar, Dr. Anton Dermota, Naši zapiski 1914, str. 179-185.

⁷ Dragotin Lončar, Masaryk in Marx, Naši zapiski 1914, str. 233-240.

⁸ Slovan, let. XII, 1914, št. 8, str. 255-256.

da je namreč "umrl kot katolik, da je hodil v cerkev in sprejemal zakramente..." Zdelo se mu je "čudno in neverjetno", kako se more človek, ki je v celoti sprejel Masarykovo filozofijo religije oziroma se zavzema za svobodno, osebno verovanje, kako se je mogel kot tak, "ki je vse to res v sebi predelal, tako da je postalo njegova duševna lastnina, še kdaj vrniti h katolicizmu..." Zupan je bil prepričan, da je bila tega kriva bolezen, ki je Dermoti "oslabila voljo in kritični bistri duh".⁹

V odgovoru Zupanu je Lončar orisal razmere, ki so slovenske realiste privedle v socialistično stranko, ter hkrati opredelil tudi svoj odnos do Marxa in Engelsa, s tem pa tudi do socialističnega gibanja sploh.

Zapisal je, da če so se hoteli slovenski realisti "udejstvovati ne samo kulturno, ampak tudi praktično", so morali najti stranko, v kateri bodo lahko izvajali svoj narodnostno-kulturno-izobraževalni program. Skliceval se je na Dermotovo izjavo, da za "dve antiklerikalni stranki ni tal na Slovenskem, ker je premalo meščanstva, pač pa je tu glavno delavstvo in kmetstvo, ki ima istega nasprotnika: veliki kapital in veliko podjetništvo".¹⁰

Tudi Albin Prepeluh¹¹ je ob isti priložnosti omenil vstop Dermote v JSDS, pa tudi Dermotovo pismo z dne 10. 9. 1906, v katerem mu je le-ta pojasnil, zakaj je sprejel socialistično kandidaturu na Gorenjskem: "Včeraj popoldne sem se slučajno sešel v naših hribih z dr. Krekom (Evangelistom). Govorila sva dobre 1/2 ure in skoro o sami politiki. Priznal je, da klerikalcem za bodoče volitve v državni zbor, ki se bodo vršile po novem receptu, manjka mož. Radi bi imeli zlasti enega uradnika med kandidati. Saj razumete zakaj! Da si pridobe meščanstvo! V Ljubljani bi na vsak način klerikalci radi izpodbili liberalcem tla. Iskali bodo kompromisa pri volitvah - s socialno demokratično stranko, češ, da bi dobili vsaj resnega nasprotnika zoper sebe, kateri bi silil klerikalno stranko, da bi ostala konsolidirana in kompaktna. Namen seveda pa je: ubiti liberalce tudi v Ljubljani.

Kompromis od liberalne stranke je bil tudi ponujen... Ker sem vedel, kam pes taco moli, sem čakal, kdaj da pride na dan s 'kompromisnim kandidatom'. In istina: bil sem jaz.

Zanimljivo se mi je zdelo, kako je to opisoval in si prizadeval, da bi me pregovoril, ali spravil iz mene celo kakšno izjavo!..."¹²

Zanimivo je, da Prepeluh niti ob tej priložnosti niti kasneje, v svojih spominih,¹³ ni navedel, kdo je Dermoto "snubil za kompromisnega kandidata". Poudaril pa je, da je bilo prav dejstvo, da je SLS izbrala Dermoto za svojega kandidata, zanj odločilno, da je sprejel leta 1907 socialistično kandidaturu na Gorenjskem.¹⁴

Leta 1907 se je torej Dermota pojavil kot kandidat JSDS za volilni okraj Kranjska Gora-Radovljica-Tržič. V tem letu je začel sodelovati tudi z Ivanom Cankarjem. Podrobneje je o volilnih shodih vseh takratnih slovenskih strank na Gorenjskem pisal Dušan Kermavner v delu "Politični boji na Gorenjskem in delavsko gibanje na Jesenicah-Javorniku od začetkov do leta 1918". Kermavner je podrobno in kritično obdelal politična dogajanja na tem območju, navedel odmeve v regionalnem tisku ter ocenil tudi delo nekaterih politikov. Antona Dermoto je predstavil kot "masarykovca (ali realista, po imenu masarykovske stranke na Češkem), ki sicer sodeluje s socialno demokracijo zlasti kot uradnik Naših zapiskov, a stoji nazorsko in politično na levolibere-

⁹ Prav tam, str. 255.

¹⁰ D. Lončar, Masaryk in Marx, Naši zapiski 1914, str. 234.

¹¹ Abditus, Anton Dermota - človek in bojevnik, Naši zapiski 1914, str. 186-193.

¹² Dermotovo pismo Prepeluhu z dne 10. 9. 1906.

¹³ Albin Prepeluh, Pripombe k naši prevratni dobi, Ljubljana 1938.

¹⁴ Abditus, Anton Dermota - človek in bojevnik, NZ 1914, str. 189.

ralnem stališču 'mladih'!¹⁵ in kot tak naj bi veljal tudi v očeh javnosti. Toda prav pripadnost "mladim" je Dermota vseskozi zanikal tako javno kot v pismih Zofki Kvedrovi ali Ivanu Prijatelju; zato se zdi Kermavnerjeva nazorska opredelitev Dermota kot levoliberalca preveč pavšalna in lahko velja predvsem za realistične nazore celotne praške skupine in ne za Dermoto kot člana JSDS. Kermavner je zapisal, da se Dermota z vstopom v socialnodemokratsko stranko sicer ni "tresel" realističnega nazora, toda odslej je ta nazor pomenil le še "socialnodemokratsko nianso".

Kljub temu da so bili volilni izidi leta 1907 za socialno demokracijo v monarhiji zelo ugodni, saj je bilo izvoljenih 87 ali 16% vseh poslancev,¹⁶ pa od slovenskih socialističnih poslancev ni bil izvoljen nihče. Toda Dermota je bil v svojem uvodniku optimist in je izrazil v delo in cilje stranke veliko zaupanje, zlasti ko je zapisal, da glede na razmere, kakršne so na Slovenskem, stranka sploh ni bila poražena. Razmere so take, je pisal, da na Slovenskem še ni čistih proletarcev in "dokler nimamo proletariziranih delavcev, tako dolgo nimamo čiste socialdemokratske stranke".¹⁷

Optimizem je vel tudi iz uvodnika "Na pot",¹⁸ ki ga je po enoletni odsotnosti ponovno napisal Dermota. Tu je govoril o nalogah, ki v novem obdobju čakajo sodelavce Naših zapiskov oziroma socialiste. Med najpomembnejše naloge je uvrstil potrebo dokazati slovenski javnosti, da je "naš socializem - in ta ima isti končni cilj in ista temeljna načela kakor socializem po vsem svetu - vzklik iz naše rodne grude, iz naših slovenskih, političnih, gospodarskih in kulturnih razmer, iz naših ljudi, iz naše slovenske zgodovine, katere imamo več in večje, nego si priznavamo sami... Tako se nam dozdeva, da je problem pokazati svetu, domačemu in tujemu, slovenski tip socializma, vreden mladih, kvišku stremečih ljudi!"¹⁹

Kljub temu da je posebej poudaril "slovenski tip socializma", pa glavnih značilnosti ni navedel ali o njem kako drugače razpravljal. Med prvimi je začel razpravo o tem Albin Prepeluh, ki je že leta 1903 izdal knjižico "Občina in socializem - Kaj zahtevamo od občine",²⁰ v kateri je že v uvodu poudaril, da je socializem že "davno preživel dobo, ko je nastopal čisto v kozmopolitski obliki", kar je bilo za širitev socialistične misli sprva sicer nujno; ko pa se je socializem "ukoreninil pri različnih narodih, se je pa moral prilagoditi razmeram dotičnega naroda".²¹ Prepeluh je poudaril, da je prva naloga socializma na Slovenskem tako na kulturnem kot na gospodarskem področju izvajanje revolucije v "občinski upravi". Ne glede na teritorialno razmejitev je Prepeluh ostal na razrednih pozicijah, saj je v Sklepu poudaril, da "socializem ne more in ne sme izgubiti svojega razrednega značaja, ker v svojem temelju je zastopnik razlaščenecv, ki se bojujejo za nov svet in novo življenje, ustvarjajoč s tem tudi nov nazor o svetu in življenju... Proletariat si mora pripraviti tla pvsod, kamorkoli sega njegov vpliv, da izvaja boj proti suženjstvu in reakciji... Historična naloga proletariata je, da odstrani to politiško moč, ki je, kakor pravi Marks, oficijelni izraz razredne razlike, v državi, deželi in občini..."²²

Tudi v nadaljnjih prispevkih Dermota ni opredelil ali določneje izrazil svojega

¹⁵ Dušan Kermavner, *Politični boji na Gorenjskem in delavsko gibanje na Jesenicah-Javorniku od začetkov do leta 1918*, I. in II., DZŠ 1975, Ljubljana, str. 289-290.

¹⁶ Vasilij Melik, *Demokratizacija volilnega sistema (1907) in njeni učinki*, *Zgodovinski časopis*, let. 33, 1979, št. 2, str. 225.

¹⁷ Anton Dermota, *Poraz*, NZ 1907, str. 66.

¹⁸ Anton Dermota, *Na pot*, NZ 1909, str. 1-3.

¹⁹ Prav tam, str. 2-3.

²⁰ *Abditus, Občina in socializem - Kaj zahtevamo od občine*, Ljubljana 1903.

²¹ Prav tam, str. 1.

²² Prav tam, str. 51.

pojmovanja slovenskega tipa socializma. Zato se zdi dovolj verjetno, da je začel o tem razmišljati šele pod vplivom Prepeluha, s katerim sta bila sicer neprestano v stikih. Po letu 1906 se o tem niso spraševali ne Dermota ne drugi realisti, ki so sicer že v Poslanici natančno pojasnili svoje pojmovanje marksizma in socialne demokracije, ki je temeljilo predvsem na Masarykovem razumevanju marksizma in socialne demokracije; tako kot Masaryk so sprejeli večino praktičnih zahtev in ciljev, za katere se je zavzemala socialna demokracija, brez zadržkov, historični materializem pa je ostal kot idejni temelj nesprijemljiv.

Iz najrazličnejših zapisov o idejnih vprašanjih je razvidno, da so slovenski realisti spoznavali dela in misli Marxa in Engelsa predvsem skozi Masarykovo kritiko in presojo, zlasti iz dela "Socialno vprašanje", katerega kritične misli so nekritično povzemali. Pri obravnavi najpomembnejših teoretičnih problemov so se realisti ustavili pri opredelitvi za evolucijo, proti revolucionarni taktiki ter pri ugotovitvi, da je marksizem v krizi, kar naj bi dokazovalo njegovo nezadostnost in nepravilna predvidevanja oziroma napovedovanja. Razmerje do marksizma je ostalo pravzaprav do konca nesprijemljeno, kljub tesnemu sodelovanju s Prepeluhom in ostalimi pravimi socialisti v stranki.

Masaryk je v svojem delu "Socialno vprašanje" obravnaval poleg drugih problemov tudi problem odmiranja države, ukinitve razredov, diktaturo proletariata ipd., o čemer realisti niso veliko razpravljali. Le tu in tam je mogoče, sicer posredno, v kakem zapisu zaslediti določena mnenja, ki pa niso bila nikoli povsem jasno in določno izražena. Dober primer je razprava o problemu ukinitve razredov, v kateri Dermota ni zanimal ali oporekal obstoja razredov, marveč se je zavzel za ustanovitev nove, moderne buržoazne stranke, seveda šele takrat, ko bo sposobna ustvariti nov enoten svetovni nazor; poudaril je, da bodo on in njegovi somišljeniki tako stranko z veseljem pozdravili, "kajti ta stranka bo šla vzporedno z nami".²³ Tudi Masaryk se je zavzemal za vzporeden razvoj/obstoje razredov, ki jih je opredelil kot "naraven produkt družbe", kar naj sicer ne bi povzročilo nadvlade enega razreda nad drugim, marveč naj bi razredi sodelovali in bili en z drugim solidarni; seveda naj bi, po Masaryku, vsi razredi, drug poleg drugega, ustvarjali in sodelovali pri narodni politiki in narodni kulturi.²⁴

Kljub takemu naziranju in zato, ker je bil pravi Masarykov učenec, je Dermota kmalu pokazal zanimanje za konkretne probleme delavcev. Že leta 1904 je poročal o stavkah v ljubljanski tobačni tovarni in o "gorenjski stavki" na Javorniku;²⁵ o tem poročila je Dušan Kermavner kritično zapisal, da je kot ocena stavkovnega gibanja značilna za "meščanskoreformistična in delavskoreformistična pojmovanja družbenega dogajanja", saj sploh niso "cenila v množicah nenehno navzoče bojevitve ali revolucionarne sile".²⁶ Kermavner trdi, da je prav sodelovanje z realisti eden od vzrokov socialno-demokratskega premika v desno, "namreč proč od težnje, da bi se delavska stranka z razvijanjem množičnih stavk ip. učinkoviteje udeležila družbenopolitičnega gibanja".

Kermavnerjeva ocena Dermotovih poročil je vsekakor prestroga in krivična. Kermavner ni upošteval dejstva, da je bil Dermota leta 1904 svetovnonazorsko še povsem realist ter zato prepričan v pomen kulturnoizobraževalnega dela med delavstvom. Kljub temu je bil že takrat prepričan, tako kot ostali socialisti, da je socialistična stranka edina, ki ji lahko prizna poštenost in pozitivno delo.

Najpomembnejše in zanimivo je Dermotovo razmišljanje o slovenski inteligenci

²³ Anton Dermota, Slovenska buržoazna stranka, NZ 1907, str. 81-82.

²⁴ Češko vprašanje in Socialno vprašanje.

²⁵ Anton Dermota, Pregled (Dva strajka), NZ 1903-04, str. 92.

²⁶ Dušan Kermavner, Politični boji... od 1904-1908, II. knjiga, str. 89.

in proletariatu²⁷ oziroma o odnosu slovenskega izobraženca do slovenskega proletariata in s tem tudi do socializma. Bil je prepričan, da slovenski izobraženci in "posiliburžuji" precenjujejo svojo vlogo in pomen za slovensko kulturno in politično delo, medtem ko proletarijat in socialistično gibanje podcenjujejo. V članku je navedel statistične podatke, po katerih je v slovenskih deželah 95% ljudi, ki "po svojem gospodarskem in socialnem položaju ne sodijo v buržoazijo. Če pa jih ne moremo uvrstiti sem, jih moramo prištevati med proletarijat. Torej skoro ves slovenski narod je proletarski." Izhajajoč iz teh podatkov je Dermota postavil tezo, da je na Slovenskem "slovenske buržoazije, ki se more opirati na denar in njegovo oblast, kakšnih 5% ali manj. Vse drugo, kar šele hoče postati buržoazija ali kar samo posnema življenjski način naše 5% buržoazije, je le posiliburžoazija."²⁸ Glede na to, da so si slovenski realisti vseskozi prizadevali vzpostaviti tesnejši odnos tako s slovenskim kmetom kot delavcem, je razumljivo, da se je tudi v tem prispevku Dermota zavzel za čim tesnejše sodelovanje slovenskega izobraženstva s proletariatom: "Zdravo in pravilno bi pa bilo razmerje med slovenskim inteligentom in proletariatom tedaj, če bi inteligent spoznal, da nima pravice, tvoriti posebno kasto v našem socialnem, političnem, kulturnem in gospodarskem življenju, marveč da so njuni interesi v vsakem oziru identični."²⁹

V uvodniku "Buržoazija in proletarijat"³⁰ se je Dermota lotil natančnejše opredelitve buržoazije kot razreda oziroma tretjega stanu. Bralcu je ponudil Lassalovo opredelitev tretjega stanu, pa tudi Komunistični manifest, Engelsov "Položaj delavskega razreda v Angliji", Beblovo "Žensko in socializem", kar med drugim kaže na to, da so masarikovski socialisti prešli s posrednega spoznavanja marksizma oziroma marksistične teorije k neposrednemu, kar je opazno tudi v precej radikalnejši sodbi o buržoaziji: "... če hočemo imeti slovenski narod popoln, če naj bodo zastopani v njem vsi sloji in razredi ekonomski in socialni, potem ne moremo biti brez podjetnikov. Podjetniki pa so jedro buržoazije v vsakem narodu. Torej ne moremo biti brez buržoazije.

Odgovarjam: ni resnica, da bi podjetništvo moralo biti samo v rokah buržoazije; ni resnica, da bi bil mogoč samo kapitalistični način produkcije in distribucije..." Ob koncu je postavil svojo tezo, kaj je buržoazija: "Buržoaz postaneš, kadar hočeš svoje materialno stališče, s katerim se odlikuješ pred drugimi izrabiti tako, da vsled in zaradi njega zahtevaš v družbi predpravice, bodisi političnih, gospodarskih ali socialnih, na škodo drugih, ki so materialno slabejši.

In kdo je proletarec? Če veš, kdo je buržoaz, veš tudi kdo je proletarec!"³¹

O problemu revolucije in evolucije je Dermota razpravljal šele leta 1913, ko je skušal v prispevku "Revolucija - evolucija - reformacija"³² opredeliti in pojasniti vse tri pojme ter v zvezi s tem tudi taktiko, ki naj bi jo izvajala slovenska socialistična stranka. Orisu Marxove koncepcije revolucije, ki naj bi vzpostavila diktaturo proletariata, je dodal takrat razširjeno mnenje, da je začel tudi Marx dvomiti v učinkovitost revolucionarne taktike, kakor je kasneje podvomil tudi Engels. V članku je Dermota povzel oceno Engelsovih naziranj po letu 1895, to je da so delavci po letu 1870, ko se je težišče delavskega gibanja preselilo v Nemčijo, že dobili svoje najučinkovitejše politično orožje, splošno volilno pravico, ki jim je omogočila sodelovanje v parlamentu.

Tako kot Masaryk je tudi Dermota pripisoval revolucijam v prejšnjih obdobjih velik pomen ter dodal, da so barikade v tem času izgubile svoj prvotni smisel, saj "tistih

²⁷ Anton Dermota, Slovenska inteligenca in proletarijat, NZ 1909; str. 265-268.

²⁸ Prav tam, str. 168.

²⁹ Prav tam, str. 268.

³⁰ Anton Dermota, Buržoazija in proletarijat, NZ 1910, str. 65-70.

³¹ Prav tam, str. 69-70.

³² Anton Dermota, Revolucija-evolucija-reformacija, NZ 1913, št. 3-4 in 5-6, str. 109-111 in 165-169.

časov, ko so pripravljene in zavedne manjšine na čelu nezavednih mas uprizarjale svoje revolucije z naglimi presenečenji, ni več. Zato ima tudi socializem novo taktiko... Taktika revolucije se umika taktiki pozitivnega dela...

... Večjega pomena je revolucija in reformacija glav in src - brez te ni mogoča uspešna politična revolucija, pravi Masaryk. In socialna še manj... Revolucija je uspešna, dokler se more upravičeno sklicevati na etiko... To se pravi, revolucija se mora presojeti z etičnega stališča. Revolucionjski problem velja prav tako za vsakdanje življenje, kakor za velike historične dogodke: ti brez onega niso možni. In v praktičnem, vsakdanjem življenju odločuje drobno, konkretno delo; s tem se premaguje utopizem in revolucionizem.³³

Pod besedilom lahko preberemo opombo uredništva, da "pisatelj stoji vsaj deloma na stališču revizionizma".

Dermota je torej kljub dolgoletnemu in tesnemu sodelovanju s Prepeluhom in drugimi socialisti ostal ob tem vprašanju pri temeljnih in prvotnih, že v Poslanici opredeljenih, Masarykovih nazorih, namreč: revolucija v glavah je prva in najpomembnejša, vsaka drugačna revolucija je izvajanje nasilja enega razreda nad drugim, je, kot je trdil Masaryk, malomeščansko dejanje.³⁴

Tudi prispevek "Masaryk in Marx"³⁵ je kratek, a jasen prikaz Lončarjevega razumevanja Marxa oziroma historičnega materializma. Očitno tudi Lončar ni uporabil izvornih del Marxa in Engelsa, marveč Masarykova in dela drugih čeških kritikov marksizma, pa tudi Bernsteinova in druga. Tudi Lončar je Marxovo koncepcijo spoznaval posredno; toda v obrambi pred kritičnimi ocenami Vinka Zupana je pozitivne strani marksizma pojasnjeval s pomočjo Bernsteinovega dela "Die Voraussetzungen des Sozialismus",³⁶ v katerem je iskal - in tudi našel - pritrditev Masarykovim kritičnim pripombam. Lončar je sicer nasprotoval Zupanovi trditvi, da je Masarykova filozofija idealistična in zato v nasprotju s historičnim materializmom, toda trditve mu ni uspelo izpodbiti, saj se je omejil predvsem na prikaz misli in ocen drugih interpretov marksizma, zlasti Bernsteina in Herknerja. Tako v tej polemiki Lončar ni razkril svojega, zasebnega razumevanja oziroma odnosa do historičnega materializma; kot je že omenjeno, je poudaril le dejstvo, da je bila za slovenske masarykovce pot v socialistično stranko naravna in edino pozitivna, kljub nesprejemljivim svetovno-nazorskim temeljem, ter dodal, da so ravno "slovenski masarikovci širili v naši socialistični javnosti revizionistično mišljenje, ki se kaže v realnejšem pojmovanju verskega in narodnega vprašanja, gospodarskega (zadružnega) in socialnega življenja".³⁷

Tako Dermota kot Lončar torej nista mogla preseči prvotnega, predvsem od Masaryka spoznanega in prevzetega razumevanja marksizma; morda tudi zato ne, ker je že sam realizem ponujal dovolj radikalne reforme obstoječih razmer, ki pa še vedno ne bi spodkopavale samega družbenega reda; realizem kot nazor je priznaval in upošteval vse razrede oziroma skušal pridobiti tako meščanstvo kot delavski razred. Tudi realizem je šlo predvsem za kratkoročne cilje in za zadovoljitev konkretnih, praktičnih zahtev delavstva, kot je izboljšanje delovnih razmer, osemurni delavnik ipd., medtem ko so možnosti revolucije in po njej vzpostavitev diktature proletariata zavračali. Tako sta se v teh točkah našla realizem in revizionizem na istih pozicijah. Dušan Kermavner je našel stično točko v vprašanju priznavanja delavskega razreda kot samostojnega de-

³³ Prav tam, str. 167-168.

³⁴ F. Čapek, Pogovori z Masarykom, Ljubljana 1937, str. 114.

³⁵ Dragotin Lončar, Masaryk in Marx, NZ 1914, str. 233-240.

³⁶ Eduard Bernstein, Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Socialdemokratie, Berlin 1899; Heinrich Herkner, Die Arbeiter Frage Berlin 1894.

³⁷ Dragotin Lončar, Masaryk in Marx, NZ 1914 str. 238.

javnika ter skušal dokazati, da je tudi realizem, tako kot revizionizem, delavstvu odrekal značaj "samostojnega činitelja, ki hoče namesto meščanstva upravljati družbo in jo preurediti... Razumljivo je tedaj, da je Masarykova kritika Marxovega sistema identična z revizionistično".³⁸ S tem je realista - predvsem slovenskim - odrekal vsakršno socialistično naravnost in jih obravnaval kot levo meščanskodemokratsko krilo JSDS.

S tem, da je bila popolna naslonitev slovenskih realistov na Masaryka tudi pri tem vprašanju tako očitna, je morda umestno vprašanje, kako bi slovenski realisti sprejemali takratno socialistično misel oziroma njeno "posodobitev" z revizionizmom, če tudi Bernstein ne bi Masarykovi kritiki marksizma pripisoval takega pomena, kakor so ga oni sami. Med drugim je pomembna tudi Bernsteinova ocena Masarykovega dela "Socialno vprašanje", ki je izšla v listu "Die Zeit" in jo je v NZ objavil D. Lončar, v kateri je Bernstein poudaril, da to delo "prednjači v vsej dosednji literaturi o marksizmu in da ne le najboljše, ampak tudi najgloblje prodira v Marx-Engelsove nauke".³⁹ Lahko so v tej oceni našli slovenski realisti pozitivno potrditev in odobravanje pa tudi določeno izhodišče za svoja naziranja in delo. Deloma pa je lahko na revizionistično stališče, ki je bilo med realisti dejansko prevladujoče, vplivala že leta 1901 dana izjava Albina Prepeluha o bernsteinovcih,⁴⁰ s katero je skušal dokazati in pokazati pozitivne in sprejemljive strani Bernsteinove kritike marksizma ter Bernsteinovega reformizma.

Prav tako je umestno vprašanje, ali bi JSDS sprejela v svoje vrste tako "marksistično" naravnane realiste, če ne bi tudi v njenem praktičnem pa tudi teoretičnem delovanju prevladala avstromarksistična koncepcija,⁴¹ ki se je v tistem času izkazala za slovenske socialne demokrate kot najbolj sprejemljiva.

Glavna teoretika avstromarksizma Otto Bauer in Karl Renner sta za rešitev nacionalnega vprašanja v Avstriji predvidela t.i. "kulturno-nacionalno avtonomijo", kar je bilo sprejeto na Brnskem kongresu 1899. To opredelitev so sprejeli tudi slovenski socialni demokrati pa tudi realisti leta 1900 oziroma 1901.

Tudi avstromarksizem je tako kot revizionizem izhajal iz nekaterih revidiranih filozofskih osnov historičnega materializma, kar ga v temelju ločuje od realizma, ki filozofskih temeljev marksizma sploh ni priznaval. Masarykova kritika marksizma je imela nasproti avstromarksizmu povsem druga izhodišča. Pri vprašanju države oziroma njenega odmiranja pa se realizem in avstromarksizem spet najdeta, čeprav sta tudi tu izhodišči povsem drugačni. Medtem ko je Masaryku država predvsem zagotovilo, da se ohranijo red, pravičnost in zakonitost, pa na primer Bauer pojmuje državo kot "naravni produkt zgodovine" (kar tudi ni daleč od Masarykove definicije), Renner pa kot "zvezo avstrijskih narodov". V okviru te države naj bi socialna demokracija skušala v največji meri organizirati proletariat v razna politična, prosvetna in druga društva in organizacije ter jih na ta način vključila v politično delo. To naj bi bila vzgoja in priprava na čas, ko bo kapitalistični družbeni red že tako razvit, da bo mogoč miren prehod v socialistični družbeni red. S tem v zvezi je bil tudi boj socialnih demokratov za splošno in enako volilno pravico, za demokratizacijo države in za socialne reforme.

³⁸ Dušan Kermavner, Albin Prepeluh-Abditus, Njegovo življenje in delo, v Pripombe k naši prekratni dobi, Ljubljana 1938, str. 314.

³⁹ Dragotin Lončar, nav. d., str. 238. Die Zeit, Wochenschrift für Politik, Volkswirtschaft, Wissenschaft und Kunst, Wien 1894-1904.

⁴⁰ Abditus, Bernsteinovci, ZA KPJ, Tam V, Socialistično gibanje v Sloveniji od 1869-1920, str. 96-98 in 102-104.

⁴¹ Pomembnejša literatura o avstromarksizmu: Dušan Kermavner, Albin Prepeluh-Abditus, Njegov idejni razvoj in delo, v Pripombe k naši prekratni dobi, Ljubljana 1938, str. 295-562; isti, Urednikove dopolnitve, v Henrik Tuma, Iz mojega življenja, Ljubljana 1937, str. 419-473; isti, Ivan Cankar in slovenska politika 1918, Ljubljana 1968; Fran Zwitter, Zloma avstromarksizma pri Slovencih, Zgodovinski časopis, letnik XXVI, zvezek 1-2, 1972.

Masaryk oziroma realistična doktrina nista predvidevala propada kapitalizma in uvedbe socializma. Masaryk je bil prepričan, da je mogoče v obstoječem družbenem redu ustvariti "socialno državo", ki bi bila sposobna zagotoviti vsem slojem enakomerno porazdeljene družbene in materialne dobrine, pravice in dolžnosti, ki bi izhajale iz demokratične ustave. Tudi Masaryk se je zavzemal za splošno in enako volilno pravico; toda pri vzgoji naroda se ni omejil le na delavstvo in osveščanje le-tega, marveč se je zavzemal za splošno osveščenost. Tako kot avstromarksisti je tudi on odklanjal revolucijo kot obliko boja in se zavzemal za legalne, parlamentarne poti, ki naj bi privedle do demokratizacije na vseh ravneh.

Kar na Hrvaškem ni uspelo do leta 1904 nobeni stranki, namreč postati množična, tudi zaradi omejene volilne pravice, je na Slovenskem uspelo SLS, ki je pod svojim okriljem zbrala večino kmečkega prebivalstva. Po prihodu dr. Janeza Evangelista Kreka, ki je v program stranke vključil tudi rešitev socialnega vprašanja, pa je pridobila tudi delavstvo. Pomembno se zdi tudi dejstvo, da - za razliko od Hrvatov - Slovenci še niso imeli svoje univerze, zato je bil boj za slovensko univerzo zapisan v programih obeh meščanskih strank. Prav tako je pomembno dejstvo, da je bila liberalna stranka sicer intelektualno in finančno močnejša, toda manj množična in manj vplivna, medtem ko je imela klerikalna stranka večji smisel za kulturno in vzgojno-izobraževalno delo. Zato se zdi, da sta kriza liberalizma in vedno večji pomen socialnega vprašanja ustvarila ugodno ozračje in prostor za nove, drugačne ideje in nazore, še posebej ker je veljala tedaj JSDS, tudi po 1899, še vedno tudi za izobraženstvo za tujo in preveč radikalno; zaradi priznavanja načela mednarodnosti pa od klerikalcev in liberalcev označena tudi kot "protinardna".

Vmesna stopnja, ki jo je bilo slovensko izobraženstvo še pripravljeno sprejeti, je bila Masarykova realistična smer ali metoda.

Realizem je bil za večino nezadovoljnih in strankarsko neopredeljenih izobražencev sprejemljiv in primeren predvsem zaradi odklanjanja romantičnega in od naroda odtujenega načina reševanja nacionalnega vprašanja, zaradi konkretne skrbi za narod, predvsem v smeri političnega, kulturnega in gospodarskega osveščanja. Ta skrb je bila pri liberalni stranki samo v programih, v delovanju ali politiki stranke pa ne. Za tedanje slovensko izobraženstvo je bil realizem primeren kot smer tudi zato, ker kot cilj ni postavljal kakega radikalnega preobrata ali celo revolucije, kar je vseboval program socialne demokracije. Realizem se je zavzemal predvsem za drobno delo, za evolucijo in reformno delovanje, kar vse se je zdelo še sprejemljivo in skladno z veljavnimi načeli in normami.

Precejšnje število mlajših slovenskih izobražencev je pozdravilo iniciativo praških študentov, ki so leta 1901 v Ljubljani izdali Poslanico slovenski mladini in v njej izrazili svoje nezadovoljstvo z obstoječimi razmerami ter nakazali možne poti presejanja oziroma spreminjanja nezdravega stanja. Še posebej aktivni so postali po letu 1902, ko so začeli sodelovati pri novoustanovljeni reviji Naši zapiski, v okviru katere so lahko seznanjali širši krog s smerjo, nalogami in cilji realizma. In čeprav si slovenski realisti sprva niso prizadevali - tako kot Radić in drugi na Hrvaškem - prilagoditi programa realistov slovenskim razmeram, marveč so skušali v največji meri prenesti idejo "narodne rešitve" s čeških na slovenska tla, je bila njihova dejavnost vseskozi zelo pozitivna in tudi dokaj odmevna. Med drugim tudi zato, ker je bila drugačna, ker so imeli drugačen program - za katerega so sicer trdili, da to ni -, ker so nakazali rešitev temeljnih problemov s povsem drugih izhodišč, zlasti rešitev nacionalnega in socialnega vprašanja. Do leta 1906 in 1907 so se slovenski realisti zavzemali predvsem za kulturno-izobraževalne akcije v okviru izobraževalnega društva Akademija, ki je bilo tudi ustanovljeno po češkem vzoru, ter na ta način skušali uresničiti načelo "kulturo in

vzgojo narodu". Toda prav ta način se je v tistem času izkazal glede na relativne uspehe kot dokaj neprimeren.

Tako so ostali realisti vsa do leta 1907, ko so postali uradno člani JSDS, vmesni člen - kot smer ali skupina - med meščanskima strankama in JSDS; to je bilo mogoče, ker ni bilo malo tistih, ki sicer niso bili zadovoljni s politiko obeh meščanskih strank, za politiko in program JSDS pa se tudi niso mogli odločiti.

Kljub temu da so bili Naši zapiski neuradno glasilo JSDS, so slovenski realisti zelo aktivno sodelovali s svojimi prispevki, kar je vsekakor prispevalo k večji razgibanosti kulturnega in političnega življenja na Slovenskem. Prav tako je sodelovanje v veliki meri pripomoglo k boljšemu poznavanju reformističnih in tudi socialističnih idej in socialističnega gibanja.

Z vstopom v JSDS se je prej namerno nepolitična smer oziroma skupina politizirala, čeprav so nekateri, kot na primer Dragotin Lončar, vztrajali pri znanstvenem delu, kar je bilo sicer sestavni del programa "znanost in kultura med ljudstvo".

Minimalni oziroma praktični program JSDS, ki so ga slovenski realisti sprejeli v bistvu že pred 1907, jim je tudi po tem letu omogočal dovolj široko zasnovano delovanje, zlasti ker so vztrajali pri široko zasnovani uredniški politiki Naših zapiskov. Slovenski realisti so kljub svoji povsem intimni odklonitvi historičnega materializma kot temeljnega nazora socialne demokracije vseeno pristopili v strankine vrste ter s tem presegli svoja in od Masaryka spoznana in prevzeta pojmovanja marksizma in socialističnega gibanja - prav zato, da bi lahko ali lažje uresničevali svoje cilje. Izkazalo se je namreč, da delo zunaj stranke ali ustanovitev lastne stranke ne bi bilo mogoče ali vsaj ne tako učinkovito. Zaradi premajhnega števila izobraženstva na Slovenskem pa tudi niso razmišljali o ustanovitvi lastne stranke po vzoru Masaryka.

V takem kontekstu je bila ena najpomembnejših točk njihovih razmišljanj predvsem boj za avtonomijo, za vzpostavitev slovenskega tipa socializma - po zgledu Abditusa -, ter boj za realizacijo praktičnih zahtev, ki jih je postavljala socialistična stranka, medtem ko so si taktiko boja za uresničitev zahtev zastavljali drugače. Niso predvideli ne ukinitve države ne razredov ter niso priznavali revolucije kot legitimnega dejanja delavskega razreda. Slovenski tip socializma so si predstavljali predvsem kot obrtniško-kmetijski način gospodarjenja, nasprotovali so velikemu kapitalu in veliki industriji ter se zavzeli za večjo gospodarsko avtonomijo.

K odločitvi realistov za reformistično socialdemokratsko ideologijo je veliko pripomogel tudi takratni razvoj socialistične misli in delavskega gibanja v Evropi, predvsem v Nemčiji in Avstriji, saj je bil to čas vzpona revizionizma in njegove dokajšnje uveljavitve. Kot tak je revizionizem v najpomembnejših točkah nudil tej skupini dovolj možnosti za odločanje in delovanje, zlasti morda, ker ti nazori niso bili v popolnem nasprotju z izvirnimi načeli realizma, Masaryka pa tudi ne z njihovo opredelitvijo v Poslanici.

JSDS je bila torej stranka, katere program in cilji so bili v najmanjši meri nasprotni temeljnim težnjam in nazorom realistov, v okviru katere so le-ti najlažje uveljavljali svoj način mišljenja oziroma so se lahko s svojimi nazori najlažje prilagajali njenim.

Zato so po letu 1907 povsem lojalno sodelovali pri programu in akcijah JSDS, aktivno sodelovali kot volilni kandidati na volilnih shodih in kot na primer Dermota dosegli relativno dobre uspehe. Nesoglasja s stranko, ki sprva niso bila pomembna, in različna izhodišča, ki jih ne stranka ne realisti niso posebej poudarjali, sprva niso bila tako pomembna, da bi ovirala sodelovanje. Zato so z vstopom v JSDS realisti najverjetneje le potrdili svoje nezadovoljstvo s splošnimi političnimi in kulturnimi razmerami in v tem smislu niso v stranki iskali novih ali drugačnih rešitev na primer nacio-

nalnega vprašanja, saj so nacionalni program JSDS iz leta 1899 sprejeli brez zadržkov, kar se je obdržalo do leta 1909. S sprejetjem Tivolske resolucije, o kateri so se izrazili prej negativno kot pozitivno, pa so se razhajanja poglobila.

Po letu 1917 je prišlo do dokončnega razkola med "pravimi" socialnimi demokrati in realisti zato, ker so se le-ti pridružili zahtevi "socialistične omladine", naj JSDS opusti internalistično razumevanje nacionalnega vprašanja.

Kljub navidez neuspelemu sodelovanju socialistov z realisti, kot se je kasneje izkazalo, pa je bilo članstvo realistov v stranki tudi za socialiste zelo koristno in pozitivno. Na ta način so lahko nezaupljivi javnosti dokazali, da niso le prevratniška in protinarodna stranka, na drugi strani pa so s pridobitvijo inteligentov dobili v svoje vrste tudi teoretično dobro podkovane sodelavce.

Zato ni mogoče reči, da je bilo sodelovanje realistov in socialistov povsem neuspela in zgrešena poteza, sam prispevek slovenskih realistov pri popularizaciji oziroma približevanju socialistične in sploh napredne misli med Slovenci pa gotovo ne tako ničn, kakor o tem sodi Dušan Kermavner. Kermavnerjeva negativna ocena "zapis-karjev" pa tudi "socialistične omladine" je preostra in gotovo prestroga. Njihove nazore in delovanje je presojal predvsem s stališča in razmer po letu 1918 oziroma s stališča ozko razumljene politike Komunistične partije, ne upoštevajoč vse rezultate in uspehe, ki so jih nedvomno dosegli.

Dejstvo je, da je bila prisotna zadržanost do marksističnih koncepcij, ali bolje, omahljivost med levim liberalizmom in reformističnim socializmom. Toda kljub temu so imeli svoj koncept in svojo vizijo socializma. Predvsem pa so - v okviru socialistične stranke - pokazali večjo mero razumevanja in smisla za reševanje nacionalnega vprašanja, kar je vneslo v socialistično stranko, ki je do 1918 vztrajala, z dr. Tumo na čelu, pri opredelitvi iz leta 1909, nova, drugačna razpravljanja tako o socializmu kot o nacionalnem vprašanju, s tem pa tudi o jugoslovanski ideji, ki je postala po aneksijski krizi eno osrednjih razglabljanj slovenskih političnih strank.